

CAPITOLUL I

Alfabetele slave vechi pe teritoriul Țărilor Române

1.1. Apariția scrierii slave vechi

În anul 862 sau 863 împăratul bizantin Manuil primea o solie de la cneazul Moraviei Rostislav. Solia avea o importanță deosebită pentru soarta Moraviei din care cauză era condusă de nepotul lui Rostislav și urmașul la tron Sveatopolk. Aceștia au transmis împăratului rugămintea de a trimite în Moravia misionari care ar propovădui și ar ține slujbele bisericești într-o limbă înțeleasă de populația moravă în locul celei latine, de care se foloseau fețele bisericești germane. Solii declarau că moravii s-au dezis de păgânism și se țin acum de creștinism, dar la moment nu aveau un învățător care le-ar arăta adevărata credință creștină într-o limbă înțeleasă de ei.

Statul Morav, constituit la 830, era supus unor mari presiuni din partea germanilor. Anume din această cauză delegația este trimisă în Bizanț, astfel încercându-se o contrapondere unei eventuale coaliții germano-bulgare. Pe de altă parte, trimiterea unor misionari în Moravia coincidea și cu interesele Imperiului Bizantin, care își dorea extinderea influenței sale asupra slavilor vestici.

Din această cauză Împăratul Manuil și Patriarhul Fotie au salutat inițiativa lui Rostislav și au trimis în Moravia pe învățatul Constantin Filosoful și pe fratele acestuia Metodiu. Alegerea acestora nu a fost deloc întâmplătoare. Metodiu de mai mulți ani a fost guvernator al regiunilor slave din imperiu (undeva în zona Macedoniei) și avea experiență de lucru cu populația. Constantin, la rândul lui, a căpătat o instruire aleasă și era un mare om de știință, fiind supranumit în izvoarele scrise *Filosoful*.

Încă din tinerețe Constantin s-a arătat a fi un înflăcărat apărător al creștinismului ortodox. Fiind un iconodul convins, obține renume în timpul disputelor iconoclaste, prin victoria strălucită asupra conducătorului partidei iconoclaste – fostul patriarh Arie. Totodată acesta era și un misionar cu experiență. La începutul anilor '50 pe malurile râului Bregalnița Constantin convertește la creștinism bulgarii, iar apoi în Asia Mică se remarcă în disputele

cu învățații sarazini. În anii '60 întreprinde o călătorie în hanatul Kazar, unde în scurt timp învață limba iudaică veche.

La revenire din hanatul Kazar Constantin începe activitatea de elaborare a alfabetului slav și traducerea cărților bisericești în limba slavă. Din mărturiile documentare existente acest lucru a început într-adevăr înainte de venirea soliei morave la Constantinopol. Era imposibil ca într-un timp atât de scurt – între numirea lui Constantin șef al misiunii și plecarea spre Moravia – să fie elaborat un sistem grafic practic nou, acel vechi slav, și să mai fie tradusă o serie de cărți necesare pentru efectuarea slujbelor bisericești. Mai mult chiar însăși traducerea necesita o muncă enormă, deoarece limba slavă, aflată în uz cotidian, acum trebuia adaptată la o funcție nouă – să acopere traducerea textelor literar-liturgice grecești.

Conform informațiilor documentare Constantin, cu ajutorul lui Metodiu, a tradus în slavă principalele cărți de uz bisericesc, cum ar fi *Evanghelia*, *Apostolul*, *Psaltirea*, precum și o serie de pasaje luate din slujba bisericească.

Cât privește activitatea nemijlocită din Moravia Mare, Constantin și Metodiu au început cu instruirea cadrelor autohtone selectate de către Rostislav. Aceștia au fost învățați "tot cinul bisericesc", adică: *оутръница, часома, вечернѣ, павечечерьница* și *чанинъ служба*. Deci se observă că în primul rând au fost pregătite persoane – viitori preoți – pentru a asigura mersul slujbelor bisericești în limba slavă în bisericile din Moravia Mare.

Conform *Vieții lui Constantin*, frații Constantin și Metodiu s-au aflat în Moravia Mare timp de 40 de luni. În acest răstimp ei s-au ciocnit de o opoziție dură din partea preoților germani, care promovau politica de introducere în biserici a limbii latine, susținând că numai în această limbă se pot ține slujbele bisericești. Din această cauză Constantin și Metodiu sunt nevoiți să întreprindă o călătorie la Roma pentru a obține sprijinul Papei.

În călătoria lor aceștia au săvârșit o serie de opriri de lungă durată. Așa, trecând prin Panonia la rugămintea cneazului Coșelea, aceștia instruiesc 50 de ucenici din rândul populației locale, învățându-i limba slavă și Cărțile Sfinte.

În Veneția învățatul grec duce o dispută aprinsă cu reprezentanții dogmatului conform căruia serviciul divin și scrierea bisericească pot să se petreacă numai în trei limbi – în care a fost scrisă vechea literatură creștină – iudaica veche, latină și greacă.

La Roma Constantin și Metodiu au fost întâlniți festiv de către înaltele fețe bisericești. Prin intermediul acestor învățați, știută fiind influența lor în rândurile slavilor, Papa Adrian al II-lea a încercat să-și extindă și el autoritatea asupra acestui popor. Papa a recunoscut limba slavă în scriere și liturghie, Constantin și Metodiu primind de la acesta susținerea în opera lor, iar ucenicii acestora au fost hirotoniți ca preoți. În decursul câtorva zile din porunca lui

Adrian al II-lea în bisericile din Roma serviciul divin s-a dus în limba slavă, însuși papa săvârșind în una din aceste biserici o liturghie asupra cărților bisericești scrise în limba slavă.

Constantin nu s-a mai întors de la Roma, deoarece s-a îmbolnăvit, murind la 14 februarie 869 la vârsta de 42 de ani. Cu puțin înainte de moarte Constantin s-a călugărit, luând numele de Chiril – nume cu care a și fost canonizat de biserica creștină.

Metodiu, la rândul lui, se întoarce în Panonia unde își continuă activitatea. Papa, dorind să-și întărească autoritatea în această zonă, constituie în Panonia și Moravia o episcopie slavă în fruntea căreia este numit Metodiu, fratele învățatului grec – care avea o influență deosebită în rândurile populației. Acest lucru nu i-a împiedicat însă pe preoții latino-germani să uneltească împotriva acestuia, ca rezultat Metodiu fiind întemnițat pe o perioadă de doi ani și jumătate.

După eliberarea sa Metodiu își păstrează titlul de episcop și se reîntoarce în Moravia unde și locuiește din 873. În ultimii ani de viață (Metodiu moare în anul 885) acesta, împreună cu ucenicii săi, își continuă activitatea, traducând practic toată Biblia (în afară de cărțile Macabeilor), *Nomocanonul* și *Patericul*.

Urmașii lui Chiril și Metodiu din cauza unor conflicte apărute sunt izgoniți din Moravia, iar lucrările traduse de aceștia practic sunt toate distruse. Cei mai tineri dintre ucenicii lor au fost vânduți în robie. Abia mai târziu aceștia au fost răscumpărați de ambasadorul bizantin din Veneția și trimiși în Bulgaria.

Cei mai apropiați colaboratori ai lui Chiril și Metodiu – Clement, Naum și Anghelarie – au fost exilați din Moravia, găsind o bună primire la curtea țarului bulgar Boris, unde li s-au creat toate condițiile pentru munca lor.

Se creează o serie de centre culturale care continuă activitatea începută de către Chiril și Metodiu. Așa în Macedonia este fondată școala de la Ohrida cunoscută prin opera lui Clement de Ohrida, unul din cei mai talentați discipoli ai lui Metodiu.

În estul Bulgariei, la Preslav – capitala Bulgariei din timpul țarului Simeon (893-927), de asemenea este deschisă o școală slavonă, cunoscută prin lucrările exarhului Ioan și ale lui Hrabr călugărul.

În această perioadă se scrie *Viața lui Constantin*, iar ceva mai târziu *Viața lui Metodiu* care probabil a fost scrisă de Clement de Ohrida sau un alt ucenic al acestora și care constituie un important izvor pentru studierea activității lor. La începutul secolului X, călugărul Hrabr de la Preslav a scris în slava veche lucrarea *Despre litere* care de asemenea conține o serie de informații utile despre perioada de origine a scrisului și culturii slavone.

De fapt, stabilirea urmașilor lui Chiril și Metodiu în Bulgaria și transferarea aici a moștenirii acestora a făcut din Primul Țarat Bulgar principalul centru al scrierii și literaturii slave, de unde respectivele s-au difuzat și au fost preluate

de alte țări. Acest lucru va duce în cele din urmă la formarea mai multor redacții a slavonei printre care se numără și cea folosită în Țările Române în Evul Mediu.

Test de evaluare

1. Explicați care au fost cauzele care au dus la apariția unui nou sistem de scriere și anume cel vechi slav.
2. Consultând textul de mai sus, explicați care a fost activitatea lui Chiril și Metodiu în Moravia.
3. Cum s-a desfășurat activitatea fraților cărturari după plecarea acestora din Moravia.
4. Cine au fost urmașii lui Chiril și Metodiu și ce activitate au desfășurat aceștia în Peninsula Balcanică. Care a fost soarta acestora?
5. Care a fost importanța inventării scrierii chirilice?

1.2. Alfabetul glagolitic

La baza textelor româno-slave și româno-chirilice stau alfabetele glagolitic și chirilic. Problema originii și vechimii acestor alfabete a preocupat și continuă să-i preocupe pe învățații slaviști. Cea mai veche teorie cu privire la originea glagolitică este exprimată încă în 1727 de către J. Frisch. Jumătate de secol mai târziu Durych a emis ipoteza conform căreia glagolitică își are originea în cursiva greacă, părere preluată și de alți savanți. În 1782 Josef Dobrowsky lansează ipoteza că scrisul glagolitic a fost creat de către călugării croați în secolul al XIII-lea. Fr. Racki socotea că unele litere glagolitice au fost luate din alfabetele: fenician, grec și albanez, Leopold Gheitlet susține că alfabetul glagolitic derivă din cel albanez, iar învățatul rus Vsevolod Miller evidențiază o influență sasanită pe care Chiril o cunoștea din timpul călătoriei făcute la kazari. R. Abich vede originea glagoliticului în scrierea georgiană, iar Moise Gaster adaugă la părerea respectivă și influența scrisului armean.

Comparația sistematică a grafiei glagolitice cu cea cursivă bizantină l-a făcut pe paleograful englez Isaac Taylor să confirme că alfabetul glagolitic își are originea în cursiva minusculă bizantină nouă, părere dezvoltată ulterior de I.V. Jagic, care susține că glagolitică este o stilizare a cursivei minuscule bizantine. Această teorie, cunoscută sub denumirea de Taylor-Jagic, s-a încetățenit în slavistică, la ea aderând majoritatea specialiștilor în paleografie.

În privința priorității și alcătuirii alfabetului glagolitic și chirilic s-au emis ipoteze diferite, dintre care o răspândire vastă a obținut-o cea a lui I. Șafaric, care susține că Chiril a alcătuit alfabetul glagolitic, iar alfabetul chirilic s-a

dezvoltat ulterior pe baza scrierii unciale grecești. Deoarece în *Viața lui Climent* se afirmă că acesta a modificat unele grafeme ale alfabetului lui Chiril, a fost emisă ipoteza că anume el a fost alcătuitorul alfabetului chirilic. E.F. Karskii, P.A. Lavrov ș.a. au susținut că alfabetul glagolitic s-a dezvoltat mai târziu în partea apuseană a Peninsulei Balcanice, în perioada persecuțiilor cărților bise-ricesti catolice.

Pe baza afirmațiilor din lucrarea călugărului bulgar Hrabr *Сказание о писменяхъ* de la începutul secolului al X-lea, a informațiilor din *Viețile panonice ale lui Chiril și Metodiu*, precum și analizelor palimpsestelor s-a încetățenit ideea că alfabetul glagolitic a existat înaintea oricărei alte scrieri slave. Discuțiile purtate privind apariția primului alfabet slav au demonstrat că primordial a existat alfabetul glagolitic, iar alfabetul chirilic s-a dezvoltat ulterior sub influența scrierii unciale grecești.

Studiul palimpsestelor și studiul lingvistic vin o dată în plus să demonstreze prioritatea temporală a alfabetului glagolitic față de cel chirilic.

Vorbind despre situația anterioară inventării alfabetului glagolitic de către Chiril același călugăr Hrabr ne informează că inițial slavii socoteau și percepcau, cu ajutorul liniilor și creștăturilor, iar după ce au fost creștinați, încercau să redea limba slavă cu ajutorul alfabetului latin și grec, neavând un sistem unic.

Numele pe care l-a purtat alfabetul glagolitic era de *kurillovica* ceea ce ar însemna scrisul lui Chiril. Așa preotul Upir Lihij, copiind în 1047 la Novgorod *Viețile profesilor*, arată că a scris acest text не коурилловичѣ (din chirilică), afirmând că a copiat textul său chirilic не коурилловичѣ, de aici rezultând clar că manuscrisul de pe care a copiat a fost glagolitic, el scriind în chirilică. Mai mult chiar copiile după care s-a păstrat lucrarea lui Upir Lihij din secolul al XV-lea conțin atât litere cât și cuvinte glagolitice.

Mai mult ca atât, un cronograf rus din 1494 conține următoarea inscripție **Въ д(ь)ни Мнѣхана ц(а)рѣа греч(е)скаго и во д(ь)ни к(ь)н(а)зѣ Ререка Нвѣгвродцкаго ... с(ва)тъни Квнѣстанътинъ Философъ, нарицаемыи Кирилъ, сотвориъ грамотѣ словеньскимъ языкомъ, гла(а)голитичю.** – În zilele împăratului Mihail al grecilor și în zilele cneazului Rjiurik al Novgorodului... sfântul Constantin Filosoful, numit Chiril, a făurit alfabetul cu limbă slavă, numit glagolitic.

După cum afirmă Damian P. Bogdan în tratatul său de paleografie argumentele care demonstrează prioritatea glagoliticului sunt:

1. Argumentul geografic al lui P. Șafarik în sensul că Moravia Mare, regiunea misiunii apostolice a lui Chiril ca și regiunile vecine, în special Croația n-au păstrat decât monumente cu grafie glagolitică; 2. Există date istorice care designă scrisul glagolitic ca alfabet al lui Chiril: nota preotului novgorodean Upir Lihij din 1047; datele din *Povestirea despre litere* a călugărului Hrabr, și

știrile contemporanilor calificând alfabetul lui Chiril ca o noutate, ceea ce nu poate fi aplicat alfabetului chirilic care este în primul rând o remaniere a uncialei grecești noi; 3. Particularitatea formelor litrelor glagolitice asemenea întregului sistem grafic al acestui alfabet face să se creadă că este acțiunea unui inventator erudit și ingenios, ceea ce concordă cu personalitatea lui Constantin prezentată de izvoare; 4. Crearea sistemului numeric al glagoliticii ce corespunde în întregime cu sistemul alfabetic al aceleiași scrieri nu poate fi socotit decât ca rezultatul aceluiași creator, adică al lui Chiril, în timp ce sistemul cifric al chirilicii nu prezintă decât acomodarea sistemului grec la alfabetul slav; 5. Dependența numeroaselor manuscrise slave vechi chirilice de originale glagolitice pledează în favoarea primordialității glagoliticii; 6. Textele glagolitice dovedesc multe trăsături ale unui stadiu mai arhaic din punct de vedere fonetic și morfologic, la fel ca și stilul literar; 7. Dacă glagolitica ar fi derivat din chirilică apoi ordinea numerică a literelor glagolitice ar fi urmat-o pe cea chirilică. În condiții neprielnice, din cauza luptei între ortodoxism și catolicism, Chiril a creat un alfabet complicat și dificil din punct de vedere al scrisului. A urmat apoi făurirea alfabetului chirilic care, în opoziție cu scrierea glagolitică, era mult mai simplu și mai ușor din punct de vedere grafic, trecându-se în cele din urmă la alfabetul rusesc, mai simplu și mai ușor din punct de vedere scriptic.

În ceea ce privește termenul de "glagolitic" A. Vailland în lucrarea sa *Manuel du vieux slave* arată că acesta este mai recent, el provenind din Croația, unde preoții catolici care practicau liturghia în limba slavă erau numiți *glagoljasi* din *glagoljati* – a spune, cuvânt slavon tipic.

Cele mai vechi denumiri ale alfabetului glagolitic datează din secolul al XII-lea și sunt cuprinse în textul *Abecenarium bulgaricum* care se află într-un codex din veacul al XII-lea și în *Abecedarul* păstrat în codexul latin.

În folosirea cuvintelor pentru designarea literelor alfabetul glagolitic armează pe cel grecesc, însă numele sunt cu totul altele. De exemplu азъ înseamnă *eu*, буквы – *literă*, вѣдѣ – *eu știu*, глаголи – *vorbește* etc.

Alfabetul glagolitic, ca și celelalte sisteme grafice de scriere, nu a fost static și a suferit pe parcursul timpului modificări. Așa primul alfabet glagolitic slav vechi are literele mari și rotunde și este denumit *glagolitic bulgar*. *Glagoliticul croat* apare mai târziu, în secolul al XII-lea, la slavii catolici de apus și, după cum ne demonstrează și denumirea, pentru prima dată este atestat la croați. Prin stilizarea după grafia gotică acestuia i s-a dat caracterul scrisului uncial, alfabetul glagolitic croat având grafemele mărunte și în formă unghiulară.

Conform cercetărilor paleografilor români textele româno-slave și slavoromâne sunt aproape în întregime scrise cu alfabet chirilic. Până la momentul actual texte cu alfabet glagolitic pe teritoriul românesc au fost descoperite numai trei, dintre care unul român, iar celelalte două româno-slave. În Psaltirea Șcheiană

se află risipite în cuvintele scrise cu litere chirilice câte o literă glagolitică. Textele româno-slave care conțin și elemente glagolitice au același autor – călugărul Eustatie – și sunt scrise unul la mănăstirea Putna, iar altul la mănăstirea Dragomirna. După cum arată cunoscutul slavist Damian P. Bogdan în tratatul *Din Paleografia slavo-română* (în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. I), Eustatie de fapt nu a folosit integral alfabetul glagolitic, ci a creat diferite semne grafice, inspirându-se în același timp din alfabetele glagolitic, chirilic, grec și latin.

Teste de evaluare

1. Enumerați și explicați teoriile privind originile existente în Paleografie referitoare la apariția alfabetului glagolitic.
2. Enumerați argumentele istorice care demonstrează prioritatea alfabetului glagolitic față de cel chirilic.
3. Enumerați argumentele paleografice care demonstrează prioritatea scrierii glagolitice în raport cu cea chirilică.
4. Explicați prin ce metodă au fost numite grafemele alfabetului glagolitic.
5. Care sunt tipurile de scriere glagolitică?
6. Enumerați izvoarele cu caracter glagolitic de pe teritoriul românesc.
7. Examinând tabelul alfabetelor slave (de la sfârșitul capitolului), faceți o descriere din punct de vedere grafic al grafemelor glagolitice în comparație cu cele chirilice și cele grecești.

1.3. Alfabetul chirilic

Dacă problematica legată de alfabetul și scrierea glagolitică este complicată și complexă, atunci problema privind scrierea chirilică nu ridică mari probleme cu toate că unii savanți au încercat să modifice lucrurile.

După cum s-a constatat mai sus, alfabetul glagolitic este primordial celui chirilic. Totuși au existat o serie de cercetători paleografi ca: Johann Frisch, J. Dobrowsky, I. Taylor, I. Sreznevski, E Karski și V.A. Istrin, care au promovat ideea că alfabetul chirilic a fost creat mai înainte de alfabetul glagolitic.

Vorbind despre originea scrierii chirilice, s-a susținut că izvorul alfabetului chirilic este grafia uncială greacă de tip nou sau liturgică, părere acceptată practic de toți specialiștii în domeniu.

Grafia greacă cunoaște două tipuri de scriere uncială, una veche, care a existat până aproximativ în anul 600, și alta nouă sau liturgică care își începe existența de la anul 600. Primul tip de scriere are drept indicii literele mari pătrate, bine echilibrate, toate de aproape aceeași înălțime și lățime, care în

grafia capitală, monumentală sau lapidară sunt drepte și ascuțite față de cele pătrate, rotunde și patrulete de pe pergament.

De adăugat și faptul că în unciala veche toate cuvintele sunt scrise nedespărțit – *scriptio continua* – uzul paleografic urmând celui epigrafic.

Unciala nouă sau unciala liturgică are particularitățile ei și se deosebește de scrierea anterioară prin deformarea cercurilor literelor, împrumutând totuși de la unciala veche sistemul de scriere a literelor – verticalele și oblicele fiind scrise mai groase, iar horizontalele mai subțire. Tot din scrierea anterioară este preluată și *scriptio continua* ca și distanța dintre litere. În unciala liturgică însă, spre deosebire de cea veche, grafemele pătrate se schimbă în dreptunghiuri, literele devin mai înalte și mai puțin late, cercurile comprimate din dreapta și din stânga devin ovale.

Alfabetul chirilic a schimbat complet aspectul scrierii glagolitice atât prin înlocuirea celor mai multe caractere, prin grafemele uncialei liturgice, cât și prin transformarea configurațiilor literelor glagolitice pe care le-a păstrat. După cum presupun specialiștii în domeniu substituirea grafemelor grecești, celor slave, adică glagolitice prin stilizarea greacă a literelor slave a avut loc inițial în inscripții, deoarece este mult mai ușor de a grava litere cu trăsături drepte decât litere ce au forme ovale. Acest proces de stilizare și substituire a decurs destul de repede și s-a extins și asupra textelor manuscrise.

Dacă în problema privind originea alfabetului chirilic există o aproximativă unitate de păreri, atunci chestiunea referitoare la autorul acestui sistem grafic a divizat opiniile specialiștilor. V. I. Grigorovič susține că scrierea chirilică aparține lui Metodiu, adică fratelui lui Chiril. P. Šafařík, D. Radojičić G. Černohostov, V. Kiparski opinează că alfabetul chirilic a fost creat mai târziu decât cel glagolitic și anume în timpul și la curtea țarului bulgar Samuil de către urmașul lui Chiril și Metodiu, episcopul cărturar Clement de Ohrida.

N. Durnovo și Damian P. Bogdan susțin ipoteza conform căreia Constantin-Chiril a creat nu numai alfabetul glagolitic, dar și cel chirilic, unul minuscul și altul uncial, primul fiind folosit pentru necesitățile zilnice ale cărturarilor slavi și al doilea pentru cărțile liturgice.

Paleografa Vera Ivanova, bazându-se pe grafia din primul sfert al secolului al IX-lea a sigiliului singhelului bulgar Gheorghe călugăr, consideră că scrisul chirilic a apărut încă înainte de sfârșitul secolului al IX, fără să specifice cine este autorul.

Datorită grafitului chirilic descoperit de Ivan Gošev la biserica rotundă de la Preslav, text din care nu au rămas decât două rânduri, se poate afirma cu certitudine că alfabetul chirilic era deja constituit înainte de anul 893.

Cât privește denumirea noii scrieri prin care era desemnată în actele timpului aceasta era numită *коурилловицѣ* termen ce se încetățenește probabil

la sfârșitul secolului al XV-lea. Inițial alfabetul chirilic era compus din 38 de litere și anume: а, б, в, г, д, е, ж, з, і (ї), н, к, л, м, о, п, р, с, т, ъ, ѱ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, ѣ, ы, ь, ѣ, ю, я, Ѧ, ѧ și Ѩ. Această formă a scrierii nu a rămas neschimbată. În procesul evoluției se mai adaugă cinci litere: ѱ, Ѡ, Ѳ, ѳ și ѵ, în total, 43 de grafeme.

Ca și în alte sisteme grafice literele alfabetului chirilic aveau și valoare numerică. Spre deosebire de alfabetul glagolitic, unde cifrele urmează literele alfabetului respectiv, în alfabetul chirilic, dimpotrivă sunt identice semnelor grecești cu același caracter. Însă spre deosebire de numerotarea greacă și la fel ca în cea glagolitică în cifrele 11-19 unitatea se scrie înaintea zecilor, de exemplu **ѪѢ**, ce se pronunța cum se scria – **ДЪВА НА ДЕСАТЕ**. (Confruntă pentru sistemul cifric *tabelul nr. 3.6*).

Vorbind despre denumirea literelor, se poate spune că acestea erau similare cu cele din alfabetul glagolitic despre care am vorbit mai sus.

Totodată, după cum afirmă Damian P. Bogdan în tratatul său de *Paleografie româno-slavă* între alfabetele paleoslave au existat asemănări și deosebiri. Așa printre identități acesta enumeră: 1) două grafeme pentru sunetul **i**; 2) două caractere grafice pentru sunetul **o**; 3) litera **u** este constituită din două grafeme; 4) vocala **ы** este constituită în ambele alfabete din literele **ъ** și **і**; 5) literele sunt formate în ambele alfabete din părți groase și subțiri; 6) în ambele alfabetele, cu unele excepții, liniile verticale oblice sunt groase, iar cele orizontale subțiri; 7) vocalele nazale iotate sunt alcătuite în ambele alfabete din două grafeme; 8) există aceiași identitate fonetică în ambele alfabete, cu excepția lui **Ѫ** glagolitic; 9) aceeași identitate grafică pentru titlă (~) în redarea grafemelor cu valoare cifrică; 10) în ambele alfabete au aceeași valoare grafică literele: **i, p, c, t, y, o, f, x, u**.

Printre deosebiri se enumeră: 1) În alfabetul glagolitic este numai un grafem ce redă sunetele **e** și **ie**, pe când în chirilică, pe lângă **Ѣ** ființează și **Ѧ**; 2) în glagolitică **з** cu două semicurve însemna **dz** și cifră, pe când în chirilică este numai **дз**; 3) în alfabetul glagolitic este **ѧ** cu sensul de **gi**, ceea ce nu există în alfabetul chirilic slavo-român; 4) glagolitică are numai o literă ce redă diftongurile **ea** și **ia**, pe când în chirilică este și **Ѧ**; 5) în alfabetul glagolitic **ю** este constituit numai dintr-un grafem, pe când în cel chirilic este format din două grafeme; 6) în glagolitică există numai o literă ce redă nazalele mici: simplă și iotată, pe când în chirilică sunt două litere.

Test de evaluare

1. Consultând textul, enumerați care sunt izvoarele din care s-a inspirat autorul scrierii chirilice.

- Explicați care era modalitatea de scriere a cifrelor conform alfabetului slav.
- Enumerati și explicați care sunt asemănările și deosebirile dintre alfabetul glagolitic și alfabetul chirilic.
- Cu ajutorul tabelului de la sfârșitul capitolului găsiți slovele-cifre care au aceeași valoare numerică în alfabetul chirilic și glagolitic și care sunt diferite.
- Consultând tabelul, expuneți părerea dumneavoastră care dintre grafemele chirilice au mai multe asemănări cu cele glagolitice și care cu cele grecești.

1.4. Texte slave vechi

Primele texte slave au fost traduse din greacă de Chiril și Metodiu și de discipolii lor începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea, în epoca numită chirilic-metodiană. Aceste texte din păcate nu s-au păstrat în original, ci numai în copii ulterioare de la sfârșitul secolului al X-lea și mai ales din secolul al XI-lea și deci mai târziu cu aproximativ 150-200 de ani. De aici putem conchide că textele slave vechi sunt acele texte care au fost scrise în perioada secolelor IX-XI. Este de remarcat însă că unele dintre ele, conform mărturiilor istorice și lingvistice, s-au păstrat în copii ulterioare secolului al XI-lea ceea ce diminuează importanța lor.

a) Texte glagolitice

1. Textele de la Kiev sau Missalul de la Kiev. Este considerat de către slavofiliști ca fiind cel mai vechi text glagolitic scris în secolul X, fapt demonstrat prin analiza paleografică și fonetică. Textul este scris pe șapte foi de pergament, în redacție moravă și este o traducere din limba latină a unei liturghii de rit bizantin, fapt ce se demonstrează prin existența în text a unor termeni latini, lucru care nu poate fi observat în alte texte slave (de ex.: прѣфауиѣ , din latină *prefatio*). Izvorul după care a fost efectuată traducerea este *Sacramentarium* al lui Grigorie cel Mare și a fost executată, după părerea unor paleografi, de către Gorazd, discipolul lui Chiril.

Acest text, adus de la Ierusalim, a fost găsit de către slavistul I.I. Sreznevski în anul 1874, în Biblioteca Academiei teologice din Kiev.

2. Codex Zographiensis sau Tetraevangheliarul de la Zograf este o copie făcută pe un text mai vechi, făcută în Macedonia. Acesta a fost găsit în anul 1843 de către Anton Mihanovici la mănăstirea cu același nume, actualmente păstrându-se la Biblioteca "Saltâkov-Scedrin" din Sankt-Petersburg. Codicele este un manu-

rior, iar de la fila 288 începe un sinaxar scris cu grafie chirilică. Pe baza trăsăturilor paleografice și lingvistice se consideră că manuscrisul a fost scris în Macedonia. Trăsăturile morfologice reflectă un stadiu mai nou decât cele fonetice și lexicale.

3. Codex Marianus sau Tetraevangheliarul de la mănăstirea Sf. Maria este un manuscris glagolitic care a fost scris la sfârșitul secolului al X-lea sau la începutul celui următor, descoperit la mănăstirea Sf. Maria din Muntele Athos. Încă la începutul secolului al XIX-lea două file ale manuscrisului au intrat în posesia unui consul austriac de la care au nimerit la slavistul Fr. Miklosich, iar mai târziu la Biblioteca Imperială de la Viena. Restul 171 de file au fost aduse în Rusia în anul 1845, de către V.I. Grigorovici. Apoi manuscrisul s-a aflat la Muzeul public "Rumeancev" astăzi fiind la Biblioteca Națională a Rusiei din Moscova (fosta "V. I. Lenin").

Din punct de vedere morfologic, limba Codexului Marianus prezintă unele trăsături mai arhaice decât cele din Codex Zographiensis, însă aspectul fonetic al limbii manuscrisului este mai nou, ceea ce constituie un argument pentru datarea lui cu secolul al XI-lea.

4. Codex Assemanianus sau Evangheliarul lui Assemani este un evangheliar din secolul al XI-lea, conținând 158 de file și fiind incomplet. Manuscrisul a fost descoperit de către J.S. Assemani în 1736, într-o mănăstire de la Ierusalim, și dus la Biblioteca Vaticanului, unde se află și astăzi, fiind cunoscut și cu numele de Codex Vaticanus. Este unul din cele mai frumoase manuscrise grație inițialelor și miniaturilor care îl împodobesc.

Din punct de vedere lingvistic, Codex Assemanianus este cel mai apropiat de așa-numita *aprakos*, prima traducere a evangheliei, efectuată de Chiril și Metodiu înaintea plecării în Moravia.

5. Codex Clozianus sau Glagolitica lui Clozianus este un manuscris glagolitic din secolul al XI-lea, ce conține fragmente de *omilii* (predici). S-au păstrat 14 file de manuscris dintre care 12 erau în secolul al XIX-lea proprietatea contelui Cloz, care le-a dăruit Bibliotecii Publice din Trento (Italia), unde se află până în prezent. Celelalte două file se află la Museum Ferdinandeum din Innsbruck (Austria), unde au fost descoperite de către Fr. Miklosich.

Originalitatea limbii acestui manuscris se găsește în lexic, care apare modern prin utilizarea unor cuvinte noi, cum ar fi: *испрѣва* – de la început, *трѣбиште* – altar ș.a.

6. Foile glagolitice de la Rila sunt o parte de manuscris din secolul al XI-lea din care s-au păstrat numai opt foi, care conțin fragmente din *Paranesisul lui Efrim Sirul* și câteva rugăciuni. Au fost descoperite, pe rând, la intervale mari de timp, în biblioteca mănăstirii cu același nume din Bulgaria de V.I. Grigorovici – 1845, K. Jiriček și I. Ivanov – 1880.

7. Psalterium Sinaiticum este o psaltire scrisă în secolul al XI-lea cu grafie glagolitică. Se păstrează la mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai de unde de fapt își trage numele. Manuscrisul este incomplet, păstrându-se numai 177 de file. Din punct de vedere lingvistic, prezintă unele trăsături arhaice în morfologie și în lexic.

8. Eucologium Sinaiticus sau Trebnicul de la Sinai este un manuscris scris cu alfabet glagolitic, compus din 106 file, reprezentând un fragment dintr-o culegere de rugăciuni. Manuscrisul se păstrează la mănăstirea Sfânta Ecaterina din Muntele Sinai. Prezintă interes faptul că limba în care a fost scrisă este mai aproape de cea vorbită, în comparație cu textele biblice.

b) Texte chirilice

1. Inscripția de la Dobrogea a fost descoperită în timpul săpăturilor arheologice efectuate în anul 1950 lângă satul Mircea Vodă din Dobrogea. Inscripția a fost făcută pe un bloc de calcar cu dimensiunile de 60 cm – lungime, 31 – lățime și 18 – înălțime, având următorul conținut "... împotriva grecilor în anul 6451 în timpul lui Dimitrie... jupan...". Datorită păstrării anului care este 943 p.H. este considerată cea mai veche inscripție chirilică cunoscută până în prezent. Actualmente se păstrează la Muzeul Național de Antichități din București. (Vezi imaginea de la sfârșitul capitolului).

2. Inscripția țarului Samuil reprezintă o piatră funerară pe care țarul bulgar Samuil a instalat-o, în anul 993, pe mormântul părinților săi. A fost descoperită în anul 1888, cu prilejul săpăturilor arheologice în satul Gherman, în apropierea Lacului Prespa din Macedonia Egee. Această inscripție a fost studiată și folosită pentru studiile de paleografie, servind drept criteriu, prin trăsăturile literelor ei chirilice, la stabilirea vechimii diferitor monumente chirilice.

3. Inscripția lui Mostici este o inscripție chirilică pe o piatră funerară pusă pe mormântul unui dregător cu numele Mostici. A fost descoperită în anul 1952 în localitatea Seliște (vechiul Preslav) din Bulgaria. Deși inscripția nu conține anul în care a fost scrisă, cercetările efectuate de specialiști demonstrează că aceasta este mai veche decât cea de pe piatra de mormânt a Țarului Samuil, fiind datată între anii 927-969.

4. Inscripțiile de la Murfatlar (Dobrogea). Începând cu anul 1957 în dealul de cretă de la Murfatlar s-a descoperit un complex religios, compus din șase biserici, amplasate la diferite niveluri. În două din aceste biserici au fost depistate o serie de inscripții, unele într-un alfabet necunoscut, care după părerea specialiștilor sunt de origine runică, altele în alfabet chirilic, ba chiar glagolitic.

5. Savina kniga sau Evangheliarum Savae este un codex scris în secolul al XI-lea, fiind o copie de pe un original glagolitic și a fost descoperit în Bul-

garia orientală. Este un evangheliar, ce cuprinde fragmente din evangheliile în ordinea citirii lor în duminicile și sărbătorile de peste an. E denumită astfel deoarece conține două însemnări ale preotului pe nume Sava. În baza unor aspecte fonetice comune cu *Codex Suprasliensis* unii slavisti au admis posibilitatea scrierii acestor texte chirilice în nordul Dunării, ipoteză cu care nu sunt de acord majoritatea cercetătorilor.

6. Codex Suprasliensis este un manuscris din secolul al XI-lea descoperit la mănăstirea Suprasl din Polonia în anul 1823. Codexul are 285 de file, cu o serie de texte religioase. Acesta se păstrează fragmentar în trei locuri: prima parte la Ljubljana, a doua parte, care are 151 de foi, la biblioteca "Zamojski" din Varșovia, iar ultima parte care are 16 foi, la biblioteca "Saltâkov-Șcedrin" din Sankt-Petersburg. I. Bărbulescu a emis ipoteza că acest manuscris ar fi fost scris la nordul Dunării pe teritoriul fostei Dacii, ipoteză combătută de către paleograful E. Vrabie. Textul este o copie după originale mai vechi de proveniență bulgară.

7. Foile de la Zograf. Este un pergament scris cu grafie chirilică, compus din două file și descoperit de către P.A. Lavrov la Biblioteca mănăstirii Zograf de pe Muntele Athos, unde se păstrează și la momentul actual. Acest monument conține un fragment din *Pravila Sfântului Vasile*.

8. Apostolul de la Enina este un manuscris descoperit în localitatea Enina din Bulgaria, în anul 1960, având 39 de file pe care este scris un fragment de Apostol cu caractere chirilice. În baza trăsăturilor paleografice și lingvistice este considerat cel mai vechi Apostol din cele cunoscute până în prezent.

Dacă în privința manuscriselor *Savina Kniga* și *Codex Suprasliensis* au fost emise doar unele ipoteze – că ar fi fost scrise la nord de Dunăre, apoi asemenea manuscrise din secolul al XIV-lea, cum ar fi *Apostolul* diaconului Ștefan, *Octiohul* de la Caransebeș, fragmentul de Evanghelie și din Noul Testament de la Râșnov-Brașov, *Mineul* de la mănăstirea Neamț sunt atribuite de slavisti literaturii slavo-române.

Literatura slavo-română se constituie din trei genuri: religios (vieți de sfinți, imnuri etc.), istoric (cronici), juridic (nomo-canoane). O epocă de definitivare a scrierii slavo-române a fost secolul al XV-lea – începutul secolului al XVII-lea, când apar cele mai reprezentative texte ale acestei literaturi. (vezi: P.P. Panaitescu. *Introducere în istoria culturii românești*. București, 1969, capitolul *Originile slavonismului cultural la români*, p. 185-201). De la sfârșitul secolului al XIV-lea, concomitent cu literatura slavo-română se afirmă și textele slavo-române documentare (sau diplomatice), produse ale cancelariilor domnești.

Test de evaluare

1. Explicați noțiunea de texte slave vechi.
2. Enumerați monumentele grafice scrise în glagolitică.
3. Enumerați monumentele considerate cele mai vechi scrieri chirilice.
4. Care dintre textele paleoslave vechi au fost descoperite pe teritoriul românesc?
5. Ce importanță au texte slave vechi pentru studierea monumentelor paleografiei româno-slave și slavo-române?
6. Examinați harta anexată și determinați, sub influența căror centre de cultură slavă s-a aflat spațiul de la nord de Dunăre.

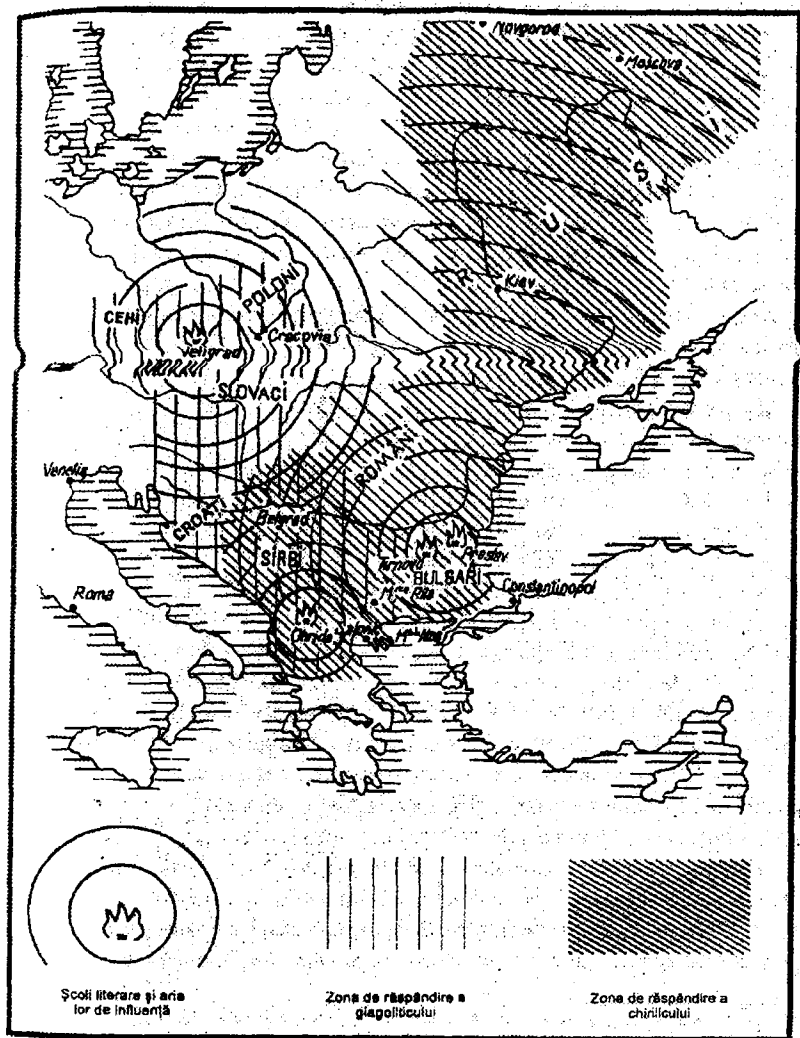

Fig. 1.1. Răspândirea alfabetelor slave vechi.

(După E. Gheorghiev. Reprod. după Edroiu N., *Paleografia româno-chirilică*, Oradea, 1995, p. 27).

Fig. 1.2. Tabelul alfabetelor slave vechi (glagolitic și chirilic). →

(Reprod. după: Edroiu N., *Paleografia...*).

NR. CRT.	grec de tip capital	alfabetul glagolitic		ALFABETUL CHIRILIC						observații
		duct rotund	duct pătrat	slovele		valoarea numerică	transcriere	pronunție	denumire	
				ma-jus-cule	mi-nus-cule					
1	Α	Ⲁ	Ⲃ	А	А	1	a	a	az	
2	Β	Ⲅ	Ⲇ	Б	Б	-	b	b	buki	
3	ΒΒ	Ⲇ	Ⲉ	В	В	2	v	v	vedi	
4	Γ	Ⲋ	Ⲍ	Г	Г	3	g	^{+h+e,i} =ghe, ghi	glagoli	
5	Δ	Ⲏ	Ⲑ	Δ	Δ	4	d	d	dobro	
6	Ε	Ⲓ	Ⲕ	Е	ЕЕ	5	e	e	iesti	
7	Ζ	Ⲗ	Ⲙ	Ж	Ж	-	j	j	jivete	
8	Ζ	Ⲙ	Ⲛ	З	З	6	dz	dz	dzealo	
9	ΖΖ	Ⲙ	Ⲟ	З	З	7	z	z	zemlea	
10	Η	Ⲑ	Ⲓ	И	И	8	i	i	ije	
11	Ι	Ⲕ	Ⲗ	І	І	10	i	i	i	
12	Κ	Ⲗ	Ⲙ	К	-	-	ğ	ge, gi	-	lipsește în româno-chirilică
13	Κ	Ⲙ	Ⲛ	К	К	20	c	^{+h+e,i} =che, chi	caco	
14	Λ	Ⲑ	Ⲓ	Л	Л	30	l	l	liudi	
15	Μ	Ⲕ	Ⲗ	М	М	40	m	m	mislete	
16	Ν	Ⲗ	Ⲙ	Н	НН	50	n	n	naș	
17	Ο	Ⲑ	Ⲓ	О	О	60	o	o	on	
18	Π	Ⲕ	Ⲗ	Π	Π	80	p	p	pokoi	
19	Ρ	Ⲗ	Ⲙ	Р	Р	100	r	r	râfi	
20	Σ	Ⲑ	Ⲓ	С	С	200	s	s	slovo	
21	Τ	Ⲕ	Ⲗ	Т	Т М	300	t	t	tverdo	
22	Υ	-	-	У	У	400	u	u	ucu	
23	Ϟ	Ⲗ	Ⲙ	У	У	400	u	u	unicu	

24	ϕ	φ	Φ	ϕ	ϕ	500	f	f	fert	
25	χ	χ	Χ	χ	χ	600	h	h	her	
26	ω	ω	Ω	ω	ω	800	o	o	ot	
27	-	υ	Υ	υ	υ	900	ț	ț	ți	
28	-	ϙ	Ϟ	ϙ	ϙ	90	c	+e,i=ce, cȳca,coꝛu	cervi	
29	-	Ϡ	ϡ	Ϡ	Ϡ	-	ș	ș	șa	
30	-	ϣ	Ϥ	ϣ	ϣ	700	șt	șt	șta	creat mai târziu
31	-	ϥ	Ϧ	ϥ	ϥ	-	ă, i, ū	ă, i, ū	ior	
32	-	ϧ	Ϩ	ϧ	ϧ	-	î	î	ieri	
33	-	ϩ	Ϫ	ϩ	ϩ	-	u, i, ă	u, i, ă	erî	
34	-	ϫ	Ϭ	ϫ	ϫ	-	e, ea	e, ea	iati	
35	-	ϭ	Ϯ	ϭ	ϭ	-	iu	iu (difon)	iu	
36	-	ϯ	ϰ	ϯ	ϯ	-	î	î	ius	
37	-	ϱ	ϲ	ϱ	ϱ	-	ia	ia (difon)	ioco	
38			ϫ	ϫ	ϫ	-	ie	ie		
39	-	Ϸ	ϸ	Ϸ	Ϸ	900	ia	ia (difon)	ia	
40	-	Ϲ	Ϻ	Ϲ	Ϲ	-	ien	ien	-	creat m. târz.; lips. în rom-chir.
41	ϸ	Ϲ	Ϲ	ϸ	ϸ	9	th,ft,f	th,ft,f	thita, fita	
42	Ϻ	-	-	Ϻ	Ϻ	60	x	x	CSi	împrumut din serierea greacă
43	-	ϻ	ϼ	ϻ	ϻ	-	i,u,f,v	i,u,f,v	ipsilon, ijița	
44	Ͻ	-	-	Ͻ	Ͻ	700	ps	ps	psi	
45	Ͽ, Ͽ	-	-	Ͽ, Ͽ	-	90	-	-	koppa	împr.grec. în loc. pt slove- cifre cu 4
46	Ͽ	-	-	Ͽ	-	900	-	-	sampi	-// Π
47	-	-	-	Ͽ	Ͽ	-	în, î	în, î	în	lingviștii dau p. vaboz ca 71
48	-	-	-	Ͽ	Ͽ	-	g	+e,i=ce, cȳca,coꝛu	gea	

Denumirea	Imagnea obișnuită	Imagnea cu semnul deasupra rândului	Rostirea	Denumirea	Imagnea obișnuită	Imagnea cu semnul deasupra rândului	Rostirea
Az	Л.а	⌒	а	Jivete	Ж.ѣ	⌒	ѣ
Buki	В.в	⌒	в	Zelo	Ѣ.Ѣ		
Vedi	В.в	⌒	в			ѣ	ѣ
Glagoli	Г.г	⌒	г	Zemlea	З.ѣ	ѣ	
Dobro	Д.д		д				ѣ
Iesti	Ѣ		ѣ	Ije	Ѣ.і		і
	Ѣ		Ѣ	I	Ѣ	ѣ	Ѣ
Kako	К.к	⌒	к	Fita	Ѣ		ѣ
Liudi	л	⌒	л	Her	Ѣ	ѣ	Ѣ
Măslete	м.м	⌒	м	Hir	Ѣ		Ѣ
Naș	н	⌒	н	Er	Ѣ		Ѣ
On	о		о	Eri	Ѣ		Ѣ
Pokoi	П.п		п	Ot	Ѣ		Ѣ
Rîi	р.р	⌒	р	O	Ѣ		Ѣ
Slovo	с	⌒	с				
Tverdo	т.т	⌒	т	Ți	Ѣ		Ѣ
Uk	у.у		у	Cervi	Ѣ		Ѣ
U	Ѣ		Ѣ	Șa	Ѣ	Ѣ	Ѣ
Fert	Ѣ	⌒	Ѣ				

Fig. 1.3. Alfabetul româno-chirilic.

(După varianta copiei "Descrierii Moldovei" de D. Cantemir din "Biblioteca Sturza" din Odesa. Reprod. după: Димитрий Кантемир. "Описание Молдавии", Chișinău: Cartea Moldovenească, 1973, p. 190-191).

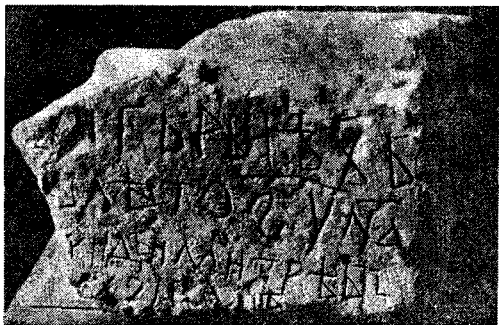

Fig. 1.4. 943. Inscriptia de la Dobrogea.

(Reprod. după: "Romanoslavia", I, Buc., 1958, p. 89)

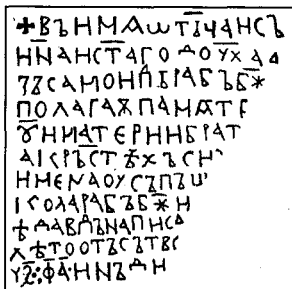

Fig. 1.5. 993. Inscriptia țarului Samuil.

(Reprod. după: Щепкин В.И., "Русская палеография", Москва, 1967).

